

Metafoor tussen magie en methode : narratief leren in organisaties en therapie

Citation for published version (APA):

Muijen, H. S. C. A. (2001). *Metafoor tussen magie en methode : narratief leren in organisaties en therapie*. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Agora. <https://doi.org/10.26481/dis.20011004hm>

Document status and date:

Published: 01/01/2001

DOI:

[10.26481/dis.20011004hm](https://doi.org/10.26481/dis.20011004hm)

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

In het *eerste hoofdstuk* wordt het onderzoeksonderwerp geïntroduceerd: de recentelijk toegenomen belangstelling voor de factor creativiteit in therapie en organisaties. De ontwikkeling van creatieve therapie in Nederland wordt beschreven, waarna er een verslag volgt van een vergelijkbare trend in het kader van loopbaanbegeleiding, coaching en organisatie-trainingen om gebruik te maken van creatieve en ludieke werkvormen. Voor zover de toepassing van kunstgerelateerde (non) verbale communicatiemiddelen in veranderingsprocessen, zoals beelden, drama-technieken en muziekmiddelen, een in de praktijk gegroeide kundigheid is, wordt ze in dit onderzoek beschouwd als een vorm van intuïtieve praktijkkennis.

Creatieve therapie is vooral ontstaan vanuit een humanistische opvatting over persoonlijke groei en geestelijke gezondheid. In de 'profit-sector' wijst de ontwikkeling van creatieve trainingen op het centraal stellen van de mens en de factor creativiteit binnen de extreem gerationaliseerde bedrijfsprocessen. Ogenschijnlijk draagt de toepassing van creatieve middelen in beide sectoren aldus bij aan de humanisering van ons (werk)leven en biedt ze een tegenwicht tegen 'de onttovering van ons wereldbeeld'. Het zou echter getuigen van een naïeve opvatting van humanisme wanneer daar zonder meer vanuit wordt gegaan. De toepassing van alternatief ogende, psychologische en creatieve 'technieken' biedt als zodanig geen garantie voor de daadwerkelijke humanisering van mens en organisatie. Als 'humanistische make up' zou de trend van creativiteit een subtiële maar verre-gaande voortzetting kunnen inluiden van de rationalisering van organisaties, van ons privé-leven en van de samenleving in haar geheel. Derhalve wordt deze ontwikkeling in dit onderzoek 'ideologie-kritisch' getoetst.

Deze kritische invalshoek wordt vervolgens in verband gebracht met een method-(olog)ische onderzoeksvraag naar de omstrede 'meerwaarde' van de toepassing van creatieve middelen. Tegenover de intuïtief-gevoelsmatige wijze waarop praktijkkennis in het kader van creatieve therapie en creatieve organisatie-trainingen tot stand komt, staat de 'empirisch-rationele' weg van wetenschappelijke kennisvergaring. De methodologische tegenstelling met het rationaliseringsproces, de bedding van onze moderne wetenschapsbeoefening, suggereert dat een *romantisch* perspectief op kennisontwikkeling aan de basis van de onderzochte praktijkkennis staat. Om niet in een dichotomiserende beantwoording van de onderzoeksvraag te geraken is de vraagstelling verschoven naar de mogelijkheid van een derde 'middenweg' tussen een rationalistisch-beheersende versus een romantisch-empathische benadering van het onderzochte. Het is echter de vraag hoe wij als 'post-moderne' wereldburgers toegang kunnen verkrijgen tot een 'romantische' benadering van de werkelijkheid. Door gebruik te maken van

fenomenologische en hermeneutische onderzoeksmethoden is het mogelijk om zicht te verkrijgen op de een 'post'-romantische grondhouding, van waaruit intuïtieve praktijkkennis geboren wordt. De toepassing van creatieve communicatiemiddelen wordt aldus vanuit een fenomenologisch-hermeneutische invalshoek geïnterpreteerd, waarbij het begrip van 'de metafoor' centraal staat teneinde 'de eigenheid' van de intuïtieve kennisvorm te articuleren. Langs deze weg zou er aan gene zijde van een romantisch opgevat naïef humanisme enerzijds en dominante rationaliseringsideologieën anderzijds zicht kunnen komen op een derde, 'bemiddelende' grondhouding. Op basis van deze grondhouding zal een *kritisch-humanistische* grondslag voor de toepassing van het creatieve medium in veranderingstrajecten geformuleerd worden.

In hoofdstuk 2 wordt een analyse van creatief therapeutische literatuur gegeven. Niettegenstaande de pluriformiteit van deze vakliteratuur is er een overeenkomstige vooronderstelling aangetroffen: namelijk dat de cliënt door middel van de dialoog met het creatieve medium in een 'metaforische ervaringsmodus' geraakt. Ten opzichte van de 'alledaagse' *common sense* en de 'wetenschappelijke' *conceptuele* kennis kan de in creatieve therapie verkregen 'metaforische' ervaringskennis als *preconceptueel* worden aangemerkt. Vanuit het hermeneutische onderzoekskader vormt deze gemeenschappelijke vooronderstelling de achtergrond om de in de vakliteratuur (impliciet of expliciet) ingenomen theoretische posities te interpreteren. Drie posities zijn getypeerd aan de hand van de wijze waarop de 'metaforische ervaringsmodus' in de vakliteratuur wordt benoemd en geduid:

- (1) Vanuit een 'antropologisch' perspectief wordt de dialoog met het creatieve medium opgevat als een *symbolisch-rituele* betekenisgevende praktijk, die overeenkomt met een 'primitieve' ontwikkelingsfase van de mensheid. Deze wijze van betekenisgeving, die daadwerkelijk nog in sommige 'niet-westerse' culturen zou zijn aan te treffen, vertegenwoordigt volgens deze optiek een 'authentiekere' zijns- resp. kenwijze dan de 'rationalistische' van onze westerse cultuur.
- (2) Vanuit een 'psycho-therapeutische' invalshoek wordt de metaforische ervaringsmodus eveneens opgevat als een 'primitief' stadium in de psychische ontwikkeling. Er vindt evenwel een accentverschuiving plaats in de interpretatie van de creatief therapeutische beelden: van een 'authentieke expressievorm' met *symbolische* betekenis naar een *symptomatische* expressie van een 'pathologische ontwikkeling'. Bijvoorbeeld wordt 'magisch denken' bij volwassenen beschouwd als een *fixatie* van de ontwikkeling in een kinderlijk stadium, aangezien het 'logische denken' tekenend voor een 'gezond, volwassen stadium' zou zijn.

Deze invalshoek berust op een instrumentele benadering van creatieve therapie, namelijk om van de 'primitieve' expressievorm gebruik te maken teneinde de psychische ontwikkeling van cliënten weer te normaliseren. Een extreme variant van deze instrumentele invalshoek is de 'pragmatische

benadering', waarin creatieve therapie door middel van 'praktijkhand-leidingen' met opdrachten, therapeutische interventies en technieken met het oog op een gedragsmatige behandeling van psychiatrisch gediagnostiseerde ziektebeelden 'eclectisch' en 'functioneel' wordt ingezet.

- (3) Volgens een 'kunstgeoriënteerd' interpretatiekader vindt er in creatieve therapie een analoog proces plaats van 'innerlijke' en 'uiterlijke' vormgeving, resp. van 'psychische' en 'esthetische' expressie. Derhalve worden beeldend-therapeutische processen niet als een 'symbolisch ritueel proces' noch als een 'normalisering' via een tijdelijke 'regressie' in de ontwikkeling met het oog op een 'progressief' psychisch herstel gezien. Dit derde perspectief interpreteert het 'analoge' psychisch-esthetische proces' als een *betekenistrans-gressie* via de dialoog met het medium.

Deze drie benaderingen gaan elk uit van een ander perspectief op psychische gezondheid en ontwikkeling van waaruit de creatief-therapeutische processen een karakteristieke duiding verkrijgen. De eerste twee benaderingen van creatieve therapie zijn in dit hoofdstuk gekarakteriseerd als een therapeutisch interventie-kader, gericht op het uitlokken van een regressieve resp. een progressieve psychische dynamiek, die tot een achteruitgang resp. een vooruitgang in de ontwikkeling leidt. Vanuit het derde ontwikkelingsperspectief wordt beeldende expressie, direct aan de waarneembare actualiteit gekoppeld: aan de zichtbare interactie van de cliënt met het creatieve medium en met de therapeut. Deze derde benadering van creatieve therapie wijst op een transgressieve dynamiek in het proces van betekenisgeving als spil van psychische veranderingsprocessen.

De drie benaderingen in de vakliteratuur corresponderen met de historische ontwikkeling van creatieve therapie: van de 'romantische pioniersfase' tot de huidige 'instrumentele oriëntatie' in het kader van de verzakelijkte gezondheids-zorg. De eerste fase is schatplichting aan een romantisch antropologisch wereld-beeld, van waaruit 'ont-wikkeling' een teruggang betekent naar een 'natuurlijke' zijnswijze en een 'authentieke' wijze van betekenisgeving, op grond van een minder gerationaliseerde verhouding tot de werkelijkheid. De tweede fase corre-spondeert met een rationalistisch beeld van ontwikkeling als een vooruitgang door de vermeerdering van onze rationele vermogens. Zowel de rationalistische als de romantische benadering veronderstelt een rechte lijnige ontwikkelingsmetafoor, als het ware een *trap* of een *ladder* om naar boven en vooruit resp. weer naar beneden en achteruit te gaan. De derde kunstgeoriënteerde benadering gaat uit van een ontwikkelingsmetafoor met een andere dynamiek, die veeleer als een slingerende beweging of een spiraal kan worden voorgesteld. Vanuit dit derde perspectief verschijnt de dialoog met het creatieve medium 'meanderend' langs een parallelle ordening van beeldende en psycho-sociale processen.

Ten slotte is de literatuuranalyse betrokken op de onderzoeksvraagstelling naar 'de meerwaarde' van de toepassing van het creatieve medium als (non-)verbaal

communicatiemiddel in therapie. Hoe wordt deze vraag verhelderd vanuit de drie ontwikkelingsperspectieven? De 'metaforische ervaringsmodus' stoelt, volgens de derde 'kunstgeoriënteerde' invalshoek, op een dialectiek tussen woord- en beeldtaal, tussen een 'letterlijk' en een 'figuurlijk' interpretatieniveau. Terwijl de twee andere benaderingen berusten op een ontwikkelingsmetafoor die één van deze 'polen' in het proces van betekenisgeving prioriteert, stelt de derde benadering de *wisselwerking* centraal: 'betekenis' is het 'hermeneutische' resultaat van een dialectiek tussen zintuiglijk present stellen resp. beeldend tonen en verbaal representeren in een conceptuele vorm. Het proces van (creatief therapeutische) betekenisgeving berust op beide pijlers van een 'analoge' en een 'conceptuele' vertolking van de werkelijkheid. Als conclusie volgt uit dit hoofdstuk dat het derde veranderingsmodel op basis van een kunstinvalshoek het meest adequaat is om de beeldend-therapeutische processen vanuit hun 'eigenheid' te beschrijven en te interpreteren.

In hoofdstuk 3 volgt een analyse van de populariteit van creativiteit en metaforen in het organisatie-discours. De rol van metaforen als onderzoeks- en interventiemiddel en de waarde van creativiteit voor organisatieprocessen wordt zeer verschillend beschreven en beoordeeld. Er zijn wat dit betreft drie genres onderscheiden aan de hand van het werk van Morgan. Op meta-theoretisch niveau organiseert de metafoor, vergelijkbaar met het 'paradigmabegrip', *het denken over* organisaties en management. Op wetenschappelijk niveau fungeert de metafoor als een onderzoeksinstrument, waarmee organisatievormen en managementstijlen getypeerd worden. Op het praktische niveau van toepassing en interventies in organisatieprocessen functioneert de metafoor als een 'managementtool' ter ondersteuning van communicatie- en interactieprocessen op de werkvloer.

In de praktische managementcontext is de waarde van creativiteit voor de ondersteuning van organisatieprocessen veelal instrumenteel en opportunistisch afgemeten. De 'creatieve trajecten' in training, coaching en advieswerk bieden ogenschijnlijk een *alternatief* ten opzichte van dominante benaderingen van organisatieprocessen. Vanuit de 'ideologiekritische' onderzoeksvraagstelling lijken ze echter veeleer als succesvolle en lucratieve handlangers dan als tegenhangers van de instrumentele rede te fungeren. (Hoe) kunnen metaforen en creativiteit niet eenzijdig 'strategisch' met het oog op bedrijfsbelangen worden toegepast? In dialoog met de (populaire) managementliteratuur is hiertoe een randvoorwaarde uitgewerkt, aan de hand van een 'deconstructieve analyse' van *het succesvolle basketbalteam*, een managementmetafoor voor een nieuwe stijl van leiding geven in het Informatie Tijdperk. Een *reflectief-communicatief* moment in management-interventies maakt het mogelijk om aan gene zijde van opportunistisch metafoorgebruik 'een metaforische benadering' van organisatieprocessen te stoelen op een 'alternatief' rationaliteitsconcept.

Deze conclusie uit de literatuuranalyse is niet inhoudelijk uitgewerkt maar *voorwaardelijk* aangeduid in de vorm van een 'dialogische grondhouding'. Vanuit

de dialoog zijn verschillen in (interpretaties van) organiseren niet opportunistisch 'om het even' zolang ze maar 'werken' of 'functioneel' zijn. Evenmin wordt er een 'onpartijdig' standpunt voorondersteld dat 'metafysisch' boven alle betrokken partijen zou staan, van waaruit de verschillende standpunten in organisaties gewaardeerd kunnen worden. Een 'dialogische grondhouding' vertegenwoordigt veeleer de ideologische en communicatieve randvoorwaarde om (metaforische) interpretaties van processen in organisaties steeds opnieuw in de 'organisatorische dialoog' in te brengen en tegen elkaar af te wegen.

De dialogische grondhouding is niet gestoeld op consensus, noch in een voorwaardelijke zin noch als een gewenst einddoel. Veeleer is de dialoog zelf voorwaardelijk om een 'emotioneel-sociale' communicatieruimte resp. een ideologische krachtenmeting te organiseren, waardoor de *pluriformiteit* van 'de organisatorische werkelijkheid' tot haar recht komt. Het in dit hoofdstuk aangegeven verband tussen de 'meerwaarde' van (non)verbale communicatiemiddelen met de dialogische grondslag resulteert met betrekking tot de analyse van het organisatiediscours in een belangrijk inzicht. Om het onderscheid te markeren tussen een 'metaforische benadering' en het *technische* gebruik van metaforen in een 'instrumentele context van strategisch handelen' is in het verlengde van de analyse van creatief therapeutische literatuur gesteld, dat het creatieve medium *een gelijkwaardige stem* in de dialoog vertegenwoordigt. Deze 'derde gesprekspartner' staat voor 'openheid en betrokkenheid' in communicatie resp. voor het communicatief-reflectieve moment dat aan de instrumentele rede moet worden toegevoegd teneinde niet in opportunistisch metafoorgebruik te vervallen. Aan de hand van praktijkvoorbeelden van dialoogvormen uit de literatuur (het Socratisch gesprek, Habermas' machtsvrije dialoog en het communicatiemodel van Argyris en Schön) is als conclusie aangegeven hoe 'de dialogische grondhouding' de gezochte grondslag voor een 'metaforische benadering van organisatieprocessen' vertegenwoordigt. Deze is tot slot met betrekking tot communicatieprocessen in organisaties getypeerd als een 'open en betrokken gesprekshouding van deelnemers aan een dialoog waarin beslissingen worden genomen op basis van een vrij, gelijkwaardig en geïnformeerd standpunt van alle gesprekspartners'.

In hoofdstuk 4 is de 'derde weg' naar de dialogische grondslag van intuïtieve praktijkkennis ingeslagen via een hermeneutische interpretatie van creatieve trajecten in therapie en organisatie-trainingen. Een retorische invalshoek op communicatie is te hulp geroepen om de rationalistische eenzijdigheid van een logisch perspectief op communicatie aan te vullen. Met betrekking tot de karakteristieke communicatiewijze via het creatieve medium zijn er drie vormen van 'metaforische communicatie' onderscheiden:

- 1) het inlassen van metaforen in een discursief vertoog,
- 2) de metaforische vormgeving van een verhaal

3) het metaforisch toepassen van een nonverbaal communicatiemiddel.

De derde, meest uitgesproken vorm van metaforische communicatie is typerend geacht voor de zintuiglijk-gevoelsmatige kennisoverdracht die in creatieve trajecten plaatsvindt. Kenmerkend hiervoor is het gegeven dat 'de metaforische verplaatsing' niet zozeer *cognitief* van een bepaald kennisdomein naar een ander kengebied plaatsvindt maar veeleer *emotioneel-interactief* van een domein van professionele en/ of persoonlijke vaardigheden naar een 'analoog domein' van creatieve vaardigheden en vice versa. Deze derde vorm van metaforische communicatie zou derhalve op de dialogische grondhouding gestoeld moeten worden teneinde de empathisch-intuïtieve praktijkkennis in het kader van creatieve therapie en organisatie-trainingen een kritisch-humanistische signatuur te geven.

De hermeneutiek koerst tussen een rationalistische devaluering van de metafoor als instrument voor kennisvergaring en een romantische verabsolutering als een 'intuïtieve kennisvorm' in. Wanneer de intuïtieve kennisoverdracht vanuit een 'hermeneutische middenpositie' wordt geïnterpreteerd, verschijnt ze als een 'systematisering van ervaringskennis' (Lakoff en Johnson), die gefundeerd is in 'de leefwereld' (Habermas). Aldus emotioneel-lichamelijk verankerd in ons zijn-in-de-wereld geeft 'de dialoog' de wijze aan waarop er vanuit die 'ervaringsgrond' kennis gegenereerd wordt. De 'dialogische kenwijze' genereert een dialectiek tussen de rationalistische beweging van *abstrahering en conceptualisering* en een 'romantische tegenbeweging' van *incarnering van kennis*. 'Tussen' de rationalistische loskoppeling van kennis van de persoon en van de concrete situatie en de operationalisering van kennis in de persoonlijke ervaring en de lichamelijkheid, heeft de 'dialogische grondhouding' verwantschap met een door anderen gezochte 'middenpositie', bijvoorbeeld 'de integratie van kennis van het hoofd en kennis van het hart' (Gandhi), Ricoeurs 'ontologie van de metafoor', een weg 'tussen objectivisme en subjectivisme' (Lakoff en Johnson), tussen 'objectivisme en relativisme' (Bernstein), tussen 'paternalisme en romantiek' (Abma), tussen een 'binnenperspectief en een buitenperspectief' (Habermas), tussen 'empirisme en intellectualisme' (Widdershoven).

De dialogische 'middenpositie' mag niet worden misverstaan als een 'grijs midden' of een compromis-standpunt. Aan een ontologisch-epistemologische positionering die leidt tot een wetenschappelijke of een intuïtieve benadering van de werkelijkheid gaat een hermeneutisch 'spel' van grondhoudingen vooraf. De 'middenweg' vertegenwoordigt een 'dialectische speelruimte', waarin een 'ideologische krachtenmeting' ten aanzien van kennisvergaring plaatsvindt. In deze 'bemiddelingsruimte' kunnen fundamentele (humanistische) waarden die in communicatie en interactie gestalte krijgen, op kritische en speelse wijze tegen elkaar worden afgewogen en uitgedragen. De dialoog houdt deze ruimte open, waarin ideologische keuzes vanuit de 'facticeit' van de gesprekssituatie worden gemaakt. Deze keuzevrijheid betekent geen willekeur maar *openheid*. Openheid grenst aan willekeur, maar de scheidslijn is een gesprekshouding waarin ontvankelijkheid is

gekoppeld aan speelse nieuwsgierigheid. De dialogische openheid vooronderstelt en bewerkstelligt een radicale vorm van (zelf)kritiek vanuit betrokkenheid, wat leidt tot een speelse en onderzoekende gesprekshouding.

De dialoog biedt in de gestelde zin een bodem waarop zelf-, organisatie-, maatschappij- en wereldbeelden op 'authentieke' wijze kunnen worden ver(ant)woord. Hierdoor krijgen onze beelden over de werkelijkheid een kritisch-humanistische verankering in 'de leefwereld': in 'authentieke communicatie' bestaat de mogelijkheid de gegeven definities over de (therapeutische en organisatorische) werkelijkheid te herroepen maar men blijft er te allen tijde op aanspreekbaar. De hermeneutiek heeft hiermee een 'dialogische weg' gewezen hoe een humanistische grondslag in de zin van 'authentieke communicatie' in creatieve trajecten kritisch vorm gegeven kan worden. Voor zover het creatieve medium als derde gesprekspartner de bewaker is van de dialogische 'openheid en betrokkenheid' is hiermee tevens het wenselijke reflectief-communicatieve moment gekarakteriseerd dat de eenzijdigheid van de instrumentele rede op speelse en kritische wijze vermag aan te vullen. Aan de hand van een drietal metaforische typeringen van de 'opbouwende' aard van het dialogische communicatieproces is er invulling gegeven aan de notie van 'authentieke communicatie'. Deze 'niet-metafysische' interpretatie kan als alternatief 'ijkpunt' dienen voor een dialogische vormgeving van creatieve trajecten in therapie en organisatie-trainingen. Behalve met betrekking tot een romantisch naïeve opvatting van authentieke communicatie markeert dit ijkpunt ook de scheidslijn met een 'postmoderne' nihilistische conclusie ten aanzien van het proces van betekenisgeving als een oneindig en willekeurig proces van betekenisdisseminatie. Als conclusie uit dit hoofdstuk is er een kritisch humanistisch gerehabiliteerde vorm van authentieke communicatie in de plaats gesteld van deze postmoderne gedachte over de 'esthetisering van ons bestaan'.

In hoofdstuk 5 is de literatuuranalyse in verbinding gebracht met een veldonderzoek naar de *praktijk* van creatieve therapie en creatieve organisatie-trainingen. Het onderzoeksverslag heeft de vorm gekregen van een reconstructie van een 'uitwisselingsproject' tussen de twee groepen professionals die met creatieve middelen werken. De 'win-win-doelstelling' die voor dit project was geformuleerd, betekent met betrekking tot creatief therapeuten de zorg om het 'creatieve kind' niet met 'het badwater' van verzakelijking van de gezondheidszorg weg te gooien. Hier tegenover staat het risico in de 'harde' sector van het bedrijfsleven dat de van oorsprong 'softe' middelen in de greep van de instrumentele rede geraten, waardoor er 'schuimig badwater' zonder 'creatief kind' overblijft. De uitwisselingsgedachte is vervat in de vraag of beide beroepsgroepen gezien deze ontwikkelingen iets voor elkaar kunnen betekenen. Het onderzoeksproject bestond uit een serie individuele diepte-interviews, twee homogene groepsbijeenkomsten om de resultaten uit de interviews te valideren en te verdiepen, een heterogene groepsbijeenkomst gericht op uitwisseling van kennis en ervaring, en een telefonische evaluatieronde.

De volgende bevindingen zijn uit het veldonderzoek voortgekomen waarmee met betrekking tot de filosofische analyse 'de empirische winst' is opgemaakt. In de eerste plaats is het belang van *concrete* metaforen voor de therapeutische en organisatorische praktijk onderstreept, zoals 'de homo ludens', de 'zijnskwaliteitenmetafoor' en veranderingsmetaforen met betrekking tot de communicatiekloof tussen management en werkvloer. In de tweede plaats is er zicht gekomen op een *dimensie van zingeving*, die zowel de conventionele therapeutische en organisatorische referentiekaders transcendeert als het abstracte filosofische kader van 'metaforische betekenisgeving' concretiseert. Door de dialoog met de praktijk resp. met het creatieve medium wordt er een verbinding gelegd met een existentieel betekenisgevend veld vanuit de directe ervaring. De *concrete* metaforen over mens en organisatie, de management- en levensverhalen vinden in dit existentiële veld hun humanistische oorsprong, wat met de term 'narrativiteit' is aangegeven. De dialogische communicatie via het creatieve medium genereert een kritisch moment ten aanzien van deze 'humanistische oorsprong' vanuit een ruimere dimensie van zingeving. Hiermee verkrijgen de communicatieve waarden van 'authenticiteit', 'autonomie' en 'integriteit' in het kader van creatieve trajecten een concrete operationele vorm en een 'niet-metafysische' betekenis.

Wanneer deze 'empirische winst' uit het uitwisselingsproject weer op de filosofische uitkomst van het onderzoek wordt betrokken, is de conclusie dat een dualistische zienswijze van 'de mens' tegenover 'de organisatie' niet adequaat is om de 'meerwaarde' van creatieve trajecten met betrekking tot hun grondslag te begrijpen. Een non-dualistische optiek, van waaruit beide partijen in hun onderlinge verwevenheid en interdependentie verschijnen, is met de uitkomsten uit het theoretische en het praktijkonderzoek in overeenstemming. De conclusie luidt derhalve dat de creatieve trajecten een *narratieve ervaringsgestuurde leerruimte* genereren voor zover ze op een kritisch humanistisch vormgegeven dialoog gestoeld zijn. Cruciaal hiervoor is een dynamisch in het constructieve dialogische proces geworteld ijkpunt voor 'authenticiteit' en een door de trainer of therapeut uitgedragen visie over de 'autonomie' van individuele deelnemers ten opzichte van bedrijfsbelangen. Met deze slotsom uit dit hoofdstuk is aangegeven hoe een kritisch humanisme berust in een door creatief therapeuten en creatieve organisatietrainers uitgedragen en belichaamde vorm van 'integriteit'.

In het *zesde hoofdstuk* is gereflecteerd op het gevolgde onderzoekstraject en aangegeven hoe onderzoekskader en onderzochte praktijk zich tot elkaar hebben verhouden. Wat is de waarde geweest van de filosofische interpretatie van creatieve therapie en creatieve trainingen als metaforische vormen van 'intuïtieve praktijkkennis', en andersom, wat betekent deze *dialogische wending* naar de praktijk voor de filosofie?

In de context van creatieve therapie biedt de dialogische wending een richtsnoer zowel binnen de therapiekamer als daarbuiten hoe de eenzijdige romantische oriëntatie op intuïtief gevoelsmatig handelen aan te vullen met reflectie en com-

municatie, zonder in het andere extreem van strategisch handelen door te schieten. In dialoog met cliënten, met de organisatie en met vakgenoten dienen creatief therapeuten hun professionele handelen te ver(ant)woorden, hetgeen voorwaardelijk is voor de professionalisering van deze discipline. In de context van het organisatiediscours biedt filosofische reflectie een buffer tegen opportunistisch metafoorgebruik. In de vorm van een structureel reflectief-communicatief (onder)handelend moment draagt zij bij aan de vorming van een ideologische vrijplaats resp. krachtenmeting om humanistische waarden uit de leefwereld te verzoenen met eisen van een dominante systeemrationaliteit. Andersom geeft de middenpositie in de gestalte van de *homo ludens* een dialogische wending aan de (filosofische) onderzoekspraktijk. Hierdoor vindt er een herschikking in de traditionele suprematie van theoretische kennis ten opzichte van praktijkkennis plaats. In overeenstemming hiermee is er niet voorafgaande aan en los van de onderzochte praktijk een onderzoeksmethodologie opgesteld, maar is deze uit de gevoerde dialoog met de praktijk voortgekomen. De 'homo ludens' heeft de onderzoekster uitgenodigd om minder ernstig en rechtlijnig met filosofische grondvragen om te gaan, om speelser te denken en beeldend-buigzame concepten te vormen.

Vanuit de dialogische middenpositie is het verschil tussen creatieve therapie en creatieve trainingen gerelativeerd als verschillende varianten van een fundamenteel overeenkomstige vorm van narratief ervaringsgestuurd leren. Spelend met en kritisch ten opzichte van traditionele ideeën over rationalisering en humanisering biedt de 'narratieve leerruimte' in therapie en organisaties een kader voor de articulatie van 'alternatieve ontwikkelingsnarratieven'. Niettemin dienen de creatieve werkvormen en de funderende humanistische waarden ingebed te worden in het instrumentele kader van een organisatorische werkelijkheid. Uit het onderzoek is gebleken dat het mogelijk is in creatieve trajecten een zodanige (hermeneutische) balans tussen *zingeving* en *zinspel*ing te bewerkstelligen, dat deze extremen met elkaar worden verzoend. Daartoe is het wenselijk dat de professional kan balanceren tussen een *dionysische* gevoelsmatig-intuïtieve overgave aan en een *appolinische* reflectieve afstand tot de praktijk. Deze professionele balaceerkunst concretiseert de hermeneutische middenweg tussen een rationalistische en een romantische benadering van de werkelijkheid.

Met het oog op actuele maatschappelijke ontwikkelingen met betrekking tot beide professies is het belang van de dialoog ook in praktische zin aangegeven. Als belangrijkste aanbeveling is naar voren gekomen dat het in het voordeel van beide beroepsgroepen zou strekken wanneer zij een organisationele vorm voor samenwerking creëren: bijvoorbeeld in opleidingsverband en door een gezamenlijke belangen- of beroepsvereniging. Hiermee zou de 'win-win-constellatie' van het uitwisselingsproject voor beide beroepsgroepen kunnen worden bestendigd. Cruciaal hiervoor is de wijze waarop dergelijke 'externe' vormen van samenwerking worden gedragen vanuit een integrerend 'intern' perspectief. Het belang hiervan en de dialogische wijze waarop dit kan worden gerealiseerd zij met dit onderzoek aangegeven.

SUMMARY METAPHOR BETWEEN MAGIC AND METHOD

In the first chapter the research subject is introduced: the increasing popularity of creativity in organizational and therapeutic processes. The developing body of knowledge about creative processes is interpreted as a form of intuitive practical knowledge in which art media are applied. The history, the social context and methods of this practical knowledge are described first. Then the 'philosophical roots' of highlighting creativity in therapy and organizations are investigated. It is often assumed that humanistic values play a key role in these developments. This 'naive' evaluation is examined by means of the critical question: are creative processes in therapy and organizations being used as a psychological technique in the process of rationalization or as an enhancement of humanistic values? Parallel to this critical analysis a methodological research route is operationalized: what is the foundation of intuitive practical knowledge compared to the rationalistic roots of scientific knowledge? From this methodological point of view a 'romantic' ontology seems to represent the philosophical foundation we are looking for. To avoid a dichotomizing answer of the research question a 'third route' between 'romanticism' and 'rationalism' is proposed by means of a hermeneutical analysis of the creative processes in therapy and organisations. The aim of this research route is to demarcate a form of 'critical' humanism in order to establish intuitive knowledge and shed light on the practical and ideological 'value' of applying nonverbal tools in communication processes.

In the second chapter an analysis of literature on art therapy is given. In spite of the plurality of this literature there seems to be a common presupposition: the application of art media and creative methods leads to a 'metaphoric form of communication' as a typical mode in which reality is being experienced. Three different theoretical positions in literature are being outlined based on how this 'metaphorical mode' is interpreted:

1. An anthropological perspective interprets 'metaphoric communication' as a symbolic-ritualistic way of communicating and interacting with the world, being of a more 'authentic' character and belonging to a more 'primitive' developmental phase in comparison with our 'rationalistic western culture'.
2. A psycho-therapeutic perspective interprets 'metaphoric communication' as symptomatic of a pathological development. A pragmatic stance in art therapy is an extreme species of this position.
3. An art centered perspective which postulates an analogy of psychic and esthetic expression in metaphoric communication.

These three perspectives are grounded on a typical model of psychological development, focusing on psychological dynamics of 'regression', 'progression' and 'transgression' respectively. These different models represent three historic stages in the development of art therapy: a romantic initial phase, the stage of 'professionalization' towards an instrumental orientation in health care, and an 'esthetic perspective', corresponding to the historical fact that professional artists were at first hired in hospitals to apply art methods in therapy. This third perspective seems to focus mainly on the 'creative processes' involved in art therapy, interpreting them as a dialectics between a discursive and an analogical way of communication. Therefore this third therapeutic model seems to be most adequate to shed light on the 'practical value' of 'metaphoric communication' from a methodological point of view.

In the third chapter an analysis of organizational and management literature is given. There are three levels of analysis in organizational discourse: meta-theoretical reflections on organisation theory, generating scientific models and theories, and the level of management applications. In each of these three levels there is a different focus on creativity and metaphors. Opposite to the theoretical scepticism in scientific discourse there is the pragmatic and opportunistic way of using metaphors and art methods with regard to management applications. The question therefore is: (how) would it be possible to found the application of creativity and metaphors on critically evaluated humanistic values in communication in order to replace the romantic ideology of 'naive humanism' as well as the instrumentalist view of rationalism?

As a possible answer to this question a 'dialogical attitude' is circumscribed by means of relevant communication models found in organizational literature. Three models developed by Socrates, Habermas and Argyris & Schön help to articulate the conditions for the application of art methods in communication processes based on a 'critical humanism'. Preconditional for dialogical communication is an open attitude to the 'voice of otherness' and personal engagement to others and the topic at stake. As a conclusion of this chapter a conditional mode for 'dialogical communication' is presented: 'the possibility of free choice and informational symmetry to engage as an equal participant in the dialogue resulting in procedures of organizational negotiations and decisions'.

In the fourth chapter a hermeneutical analysis of metaphoric communication is presented. The analysis starts with the introduction of a rhetoric perspective on communication to focus on shortcomings and onesidedness in analysing communication from a logical point of view. Three forms of 'metaphorical communication' are differentiated from the rhetorical point of view:

- 1) the substitution of (verbal) metaphors in discourse;
- 2) the metaphorization of a (part of a) story into a parable or allegory;
- 3) the application of a nonverbal medium of communication in a metaphorical way;

This third form of metaphorical communication is interpreted as being typical how art and metaphors are applied in therapy and organization processes.

Hermeneutics is introduced as a 'third way' between a rationalistic and a romantic way of generating knowledge about therapeutic and organizational processes. Crucial for developing a hermeneutical way of research in order to generate knowledge on therapy and organizations is a dialectics between openness and engagement towards the research topic. This third way leads to, and presupposes, a 'dialogical attitude'. Based on this attitude it is possible to integrate an open mind and engagement with a critical stance towards every given definition of 'self', 'organisation' and the 'world', so that relevant definitions are linked to 'the world of personal experience' (Habermas). This integration leads to an 'authentic' operationalization of the philosophical blue print of 'dialogical communication'.

In the fifth chapter the theoretical analysis is confronted with a practical research project of 'exchanging knowledge and experience' of two groups of professionals: art therapists and 'art trainers'. Two research findings are formulated on which the conclusion of this chapter is based. First: the abstract concept of 'metaphoric communication' should be reformulated in terms of *concrete* metaphors in order to be 'comprehensible' and 'motivational' for the professionals involved. Second: the importance of 'a context of meaning' is being stressed. A 'context of meaning' transcending the 'conventional' knowledge about organizational and therapeutic processes as well as operationalizing the abstract philosophical concept of *metaphorical communication*. *These research findings lead to a final conclusion: the fundamental interrelatedness between organization and man, 'environment' and 'human beings', follows from this encompassing 'context of meaning', which is dichotomized in 'conventional' knowledge. This 'encompassing' point of view is crucial to give meaning to the concept of 'authentic communication' based on a critical humanism, in order to see the complexity of organizational and therapeutic problems instead of giving partial and dichotomizing solutions.*

The sixth chapter is devoted to reflective remarks on the research route itself: the value of philosophical reflection for the practical situation of art therapists and art trainers, and the 'dialogical' turn towards empiricism for philosophy. For both parties the dialogue with 'the other' can be enriching for the traditional self concept. From this 'dialogical point of view' the difference between therapeutic and organizational processes of change is related to a common ground of 'a narrative context for experience centered learning' in therapy and organizations. Finally some practical recommendations for the professionals involved are formulated.